

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

V Всеукраїнської науково-практичної конференції
студентів, аспірантів та молодих науковців
«СУЧАСНИЙ МАСОВОКОМУНІКАЦІЙНИЙ ПРОСТІР:
ІСТОРІЯ, РЕАЛІЇ, ПЕРСПЕКТИВИ»

ДИХОТОМІЯ САМОЦЕНЗУРИ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ ЕТИКИ ЖУРНАЛІСТА

Дар'я Дубовік,

студентка, НУ «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Гліб Кудряшов,

кандидат наук із соціальних комунікацій,

доцент НУ «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка»

Анотація. Досліджується феномен самоцензури як одна з найбільш актуальних проблем сучасної журналістики. Проаналізовано відмінності між деструктивною самоцензурою та свідомою професійною етикою журналіста, визначено ключові чинники виникнення самоцензурних практик та їхній безпосередній вплив на якість інформаційного простору. Окреслено психологічні, соціальні та професійні наслідки замовчування інформації, а також запропоновано можливі механізми протидії цьому явищу в умовах сучасних кризових викликів.

Ключові слова: самоцензура, журналістська етика, свобода слова, медіа, спіраль мовчання, *chilling effect*, інформаційна безпека, *medianпростір*.

THE DICHOTOMY OF SELF-CENSORSHIP AND JOURNALISTIC PROFESSIONAL ETHICS

Daria Dubovik,

Student, Yurii Kondratiuk Poltava Polytechnic National University

Hlib Kudriashov,

PhD in Social Communications, Associate Professor

Yurii Kondratiuk Poltava Polytechnic National University

Abstract. The article examines self-censorship as one of the pressing challenges of contemporary journalism. The study analyses the distinction between self-censorship and professional ethics, identifies the main factors contributing to self-censorship practices, and evaluates their impact on the information environment. Psychological, social and professional consequences of self-censorship are outlined, along with possible mechanisms for counteracting this phenomenon under crisis conditions.

Keywords: self-censorship, journalism ethics, freedom of speech, media, spiral of silence, chilling effect, information security, media environment.

Трансформації, що відбуваються в сучасному медіапросторі, висувають нові жорсткі вимоги до діяльності медійників. У часи глобальних зрушень, воєнних конфліктів та високого рівня суспільної поляризації гостро актуалізується проблема збереження балансу між свободою слова та відповідальністю перед аудиторією. Особливого значення набуває феномен самоцензури, який дедалі частіше розглядається дослідниками як прихована загроза для розвитку незалежних медіа. Замість відкритого діалогу журналісти все частіше стикаються з внутрішньою необхідністю приховувати або викривляти контент, що деформує первинну місію медіа як «сторожового пса» (watchdog) демократії.

Актуальність зумовлена тим, що в умовах воєнного стану та інформаційного протистояння межі між виправданим обмеженням інформації задля національної безпеки та деструктивним замовчуванням суспільно значущих тем стають усе розмитішими. Журналісти щодня опиняються в ситуації складного морального вибору, де на одних шальках терезів перебуває професійний обов'язок інформувати суспільство, а на інших – страх перед політичним тиском, втратаю роботи,

суспільним осудом чи навіть фізичною розправою. Проблема ускладнюється відсутністю чітких практичних критеріїв для розмежування здорового етичного саморегулювання та кон'юктурної самоцензури, що вимагає глибокого теоретичного переосмислення цієї дихотомії.

Поняття самоцензури в науковому дискурсі та її відмінність від професійної етики

У сучасному науковому дискурсі феномен самоцензури трактується як свідоме, але внутрішньо вимушене обмеження поширення інформації, думок або ідей журналістом чи редакційним колективом за відсутності прямого, офіційного зовнішнього примусу [1, с. 68–72; 2, с. 97–102]. На відміну від класичної державної чи корпоративної цензури, яка діє через офіційні заборони та санкції, самоцензура є прихованою, оскільки внутрішній «цензор» інтегрується безпосередньо у свідомість самого автора. Медійник самостійно здійснює селекцію фактів, згладжує гострі кути або взагалі відмовляється від розробки певної теми, намагаючись випередити потенційну негативну реакцію з боку влади, власників чи суспільства.

Для глибокого розуміння природи медіавиробництва принципово важливим є проведення чіткої межі між двома протилежними явищами: професійною етикою та самоцензурою. Вони суттєво відрізняються за своєю внутрішньою мотивацією, вектором дії та кінцевим результатом для суспільства й самого автора.

Професійна журналістська етика – це система усвідомлених моральних принципів, стандартів і норм, спрямованих на забезпечення об'єктивності, точності та безпеки інформації [2, с. 45–49]. Етичний відбір фактів базується на прагненні захистити суспільні інтереси, права людини, національну безпеку та не нашкодити вразливим категоріям населення. Етичний журналіст обмежує певні деталі (наприклад, імена жертв насильства або точні координати військових об'єктів у часи війни), керуючись почуттям високої суспільної відповідальності та професійного обов'язку [3]. Результатом такого підходу є очищення інформаційного простору від маніпуляцій, а сам журналіст відчуває внутрішню свободу та професійну гордість.

Натомість самоцензура має зовсім іншу природу й мотиваційну основу. Вона базується не на суспільній користі, а на егоїстичному або вимушеному прагненні мінімізувати особисті чи корпоративні ризики. Головним рушієм самоцензури є страх наслідків, конформізм та прагнення уникнути конфліктів. Журналіст замовчує факти через побоювання втратити робоче місце, отримати судовий позов, фінансові санкції від рекламодавців або жорсткий хейт у соціальних мережах. Вектор дії самоцензури завжди спрямований на захист власних інтересів або інтересів бенефіціарів медіа, що призводить до створення інформаційного вакууму та викривлення реальності. На психологічному рівні такий вибір викликає в медійника серйозний дискомфорт, когнітивний дисонанс та швидке професійне вигорання.

Таким чином, якщо етичний журналіст запитує себе: «Чи не зашкодить оприлюднення цієї інформації суспільній безпеці або конкретній людині?», то журналіст під впливом самоцензури

міркує інакше: «Які неприємності очікують особисто мене чи мою редакцію, якщо я опублікую цей матеріал?»).

Психологічні механізми: «спіраль мовчання» та «ефект охолодження»

Аналіз психологічної природи самоцензури вимагає звернення до класичних соціологічних та комунікаційних теорій. Одним із найбільш влучних інструментів для пояснення цього феномену є теорія «спіралі мовчання», сформульована німецькою дослідницею Елізабет Ноель-Нойман [1, с. 85–93]. Згідно з цією концепцією, більшість людей мають підсвідомий страх перед ізоляцією від свого соціального оточення. Спостерігаючи за інформаційним полем, індивіди постійно оцінюють розподіл думок у суспільстві. Якщо вони бачать, що їхня особиста позиція або результати розслідування не збігаються з панівним у медіа чи суспільстві мейнстримом, вони схильні приховувати власну точку зору, аби не стати об'єктами загального осуду чи маргіналізації.

У професійному журналістському середовищі цей психологічний механізм часто трансформується у так званий «ефект охолодження» (chilling effect) [4, с. 114–119]. Він виникає тоді, коли державні органи, впливові структури або радикально налаштовані групи суспільства здійснюють демонстративне покарання чи цькування одного або кількох журналістів за їхню професійну діяльність (наприклад, через гучні судові позови, відкриття кримінальних проваджень чи публічний кібербулінг).

Навіть якщо ці дії не завершуються реальним покаранням або закриттям видання, сам факт агресивного прецеденту створює превентивну «атмосферу страху» [5, с. 133–138]. Інші представники медіаспільноти, спостерігаючи за досвідом колег, добровільно відмовляються від розробки аналогічних чи дотичних тем, оскільки прагнуть уникнути подібних проблем. Як наслідок, інформаційне поле «охолоджується», втрачаючи важливі аналітичні матеріали та альтернативні погляди.

Чинники виникнення самоцензурних практик

Виникнення та вкорінення самоцензури в журналістській практиці є складним процесом, зумовленим двома групами чинників: зовнішніми (екзогенними) та внутрішніми (ендогенними).

До зовнішніх чинників належать насамперед загрози фізичній безпеці журналіста та його родини. В умовах ведення бойових дій або політичної нестабільності реальний ризик для життя стає найпотужнішим фактором припинення журналістської активності [6, с. 74–76]. Не менш вагомим є юридичний та адміністративний тиск, зокрема використання так званих SLAPP-позовів (стратегічних судових позовів проти участі громадськості), коли впливові особи завалюють редакції багатомільйонними судовими претензіями з метою їхнього фінансового виснаження [7, с. 321–327]. Також сюди слід віднести економічну залежність медіа від олігархів-власників чи великих рекламодавців (журналісти змушені блокувати критику на їхню адресу, аби зберегти

фінансування) та високий рівень суспільної поляризації, коли будь-який критичний матеріал сприймається аудиторією вкрай агресивно [5].

Внутрішні чинники лежать у площині психології самого медійника. Це особистісний конформізм та прагнення уникнути гострих конфліктів із колегами, ньюзмейкерами чи місцевою владою заради збереження комфортних стосунків. Велику роль відіграє професійне вигорання та синдром хронічної втоми: втрачаючи віру в те, що розслідування можуть щось змінити, журналісту стає простіше написати поверхневий, нейтральний матеріал [2, с. 118–122]. Крім того, внутрішнім стимулом до самоцензури є психологічний дискомфорт від можливого тиску та гіперболізація (переоцінка) ризиків, коли автор через загальну тривожність у суспільстві штучно перебільшує негативні наслідки оприлюднення інформації.

Негативні наслідки самоцензури для суспільства та держави

Систематичне використання самоцензурних практик неминує призводити до глибоких деформацій як самого інституту журналістики, так і суспільної свідомості загалом. Наслідки цього явища мають руйнівний характер для кількох ключових сфер.

По-перше, самоцензура призводить до формування масштабних інформаційних прогалин або «білих плям» у медіаполі [7, с. 410–415]. Коли цілі пласти тем (наприклад, неефективність реформ, корупційні схеми чи екологічні проблеми) випадають з поля зору преси через страх журналістів, рівень поінформованості суспільства стрімко падає. Громадяни позбавляються можливості отримувати повну й об'єктивну картину дійсності, що унеможливлює ухвалення ними раціональних рішень.

По-друге, через замовчування гострих тем суттєво послаблюється суспільний контроль над діяльністю органів влади. Відсутність об'єктивної критики створює ілюзію безгрішності владних інститутів, що стимулює розвиток зловживань та послаблює демократичні процеси.

По-третє, латентне замовчування важливих тем підриває фундаментальну довіру аудиторії до традиційних, легітимних засобів масової інформації [4, с. 187–190]. Відчуваючи, що офіційні медіа уникають реальних проблем, люди починають шукати альтернативні джерела інформації. Це створює ідеальні умови для розквіту анонімних каналів у месенджерах, поширення чуток, теорій змови, дезінформації та ворожих пропагандистських наративів, які вміло маніпулюють темами, на які провідні засоби масової комунікації наклали самоцензурне табу [6, с. 76–78]. Таким чином, самоцензура, яка часто маскується під захист суспільного спокою, насправді руйнує інформаційну безпеку зсередини.

Механізми протидії самоцензурі журналістів

Подолання явища самоцензури потребує комплексного підходу, оскільки воно вимагає трансформації як правової культури, так і внутрішнього клімату в медіаспільноті. На основі аналізу світового досвіду можна окреслити кілька ключових інструментів протидії цьому явищу.

Розвиток професійної солідарності. Коли журналістське середовище є роздробленим, окремого автора легко залякати. Натомість високий рівень корпоративної солідарності, створення дієвих професійних спілок та асоціацій дозволяють організувати колективний захист. Якщо на тиск проти одного журналіста спільнота відповідає єдиним інформаційним фронтом, «ефект охолодження» втрачає свою чинність [5, с. 241–246].

Посилення правового захисту. Необхідно вдосконалювати законодавство у сфері захисту професійної діяльності медійників. Важливим кроком є впровадження анти-SLAPP нормативів, які б дозволяли судам швидко відхиляти необґрунтовані позови політиків, спрямовані на залякування преси, та покладати всі судові витрати на позивачів.

Підтримка незалежних редакцій. Розвиток суспільного мовлення та створення прозорих грантових фондів для розслідувальних медіа є запорукою того, що журналісти зможуть працювати без огляду на бізнес-інтереси олігархів чи волю великих рекламодавців [8].

Удосконалення механізмів професійного саморегулювання. Діяльність таких органів, як Комісія з журналістської етики, має відігравати ключову роль у роз'ясненні журналістам меж між виправданим обмеженням інформації в умовах криз та проявами банальної самоцензури [3].

Упровадження програм психологічної підтримки. Організація тренінгів із підвищення психологічної стійкості, управління стресом та протидії вигоранню є критично важливою для подолання внутрішніх (ендогенних) чинників самоцензури [2].

Отже, самоцензура є одним із найбільш деструктивних феноменів у сучасному інформаційному просторі. На відміну від професійної етики журналіста, яка є проявом свідомої соціальної відповідальності та спрямована на захист суспільних інтересів і чистоту контенту, самоцензура за своєю суттю є деформацією професійної свідомості. Вона базується на конформізмі та страху перед можливими негативними наслідками для особистої безпеки, фінансового чи соціального статусу автора.

Психологічні ефекти, такі як «спіраль мовчання» та «ефект охолодження», наочно демонструють, як поодинокі випадки тиску на пресу здатні паралізувати волю до критичного мислення цілої професійної спільноти. Систематичне замовчування суспільно значущих тем веде до викривлення інформаційної картини світу, послаблення контролю за владними інститутами та тотального падіння довіри громадян до легітимних медіа, що створює пряму загрозу для інформаційної безпеки держави.

Збереження балансу між жорстким дотриманням професійної етики та безкомпромісною свободою поширення суспільно значущої інформації залишається головним викликом для сучасної журналістики. Протидія самоцензурі вимагає солідарних зусиль самої медіаспільноти, посилення правових гарантій захисту з боку держави та всебічної підтримки незалежних інститутів громадянського суспільства.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Ноель-Нойман Е. Спіраль мовчання. Громадська думка – наша соціальна шкіра / пер. з нім. Київ : Основи, 1996. 184 с.
2. Іванов В. Ф. Журналістська етика : підручник. Київ : Академія Української Преси, Центр Вільної Преси, 2018. 224 с.
3. Кодекс етики українського журналіста. Київ : Комісія з журналістської етики, 2013. URL: <https://cje.org.ua/ethics-codex/> (дата звернення: 24.06.2026).
4. Ward S. J. A. Ethics and the Media: An Introduction. Cambridge : Cambridge University Press, 2011. 278 p.
5. Frost C. Journalism Ethics and Regulation. 4th ed. London : Routledge, 2019. 312 p.
6. Зозуля І. І. Свобода слова та професійна відповідальність журналіста в умовах інформаційних викликів. Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації. 2023. № 4. С. 72–78.
7. Мак-Квейл Д. Теорія масової комунікації / пер. з англ. Львів : Літопис, 2010. 538 с.
8. Потятиник Б. В. Медіа: ключі до розуміння. Львів : ПАІС, 2004. 312 с.